

Prof. Anni Brisse,
Ottava Universiteti

TƏRCÜMƏ YENİ DÜNYA DÜZƏNİNDƏ

Tərcüməçinin vəzifələrinə yeni bir nəzər

«Qloballaşma» şübhəsiz ki, zamanəmizin ən dəbdə olan sözlərindən birinə çevrilib. Bu sözdən ilk dəfə 1980-ci illərdə dövlətlərin bir-birindən asılılığı artdıqca qlobal şəbəkələrin də çoxaldığını bildirmək üçün ABŞ-da istifadə olunmuşdur. Qloballaşma prosesi antik dövrdən başlasa da, o, hazırki dövrdə misli görünməmiş bir vüsət almışdır. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının fikrincə qloballaşma üç əsas mərhələdən keçmişdir. Birinci mərhələ XIX əsrin II yarısında başlanmışdır. Bu zaman Böyük Britaniya azad ticarət haqqında qərar qəbul etmiş, bu da bazarların coğrafi cəhətdən müxtəlifləşməsi ilə nəticələnmişdir. İkinci mərhələ II Dünya Müharibəsindən sonra maliyyə və insanların hərəkətinin sərbəstləşməsi ilə bağlı olmuşdur. Üçüncü mərhələ, yeni əsl qloballaşma, 1980-ci illərdə kompyuterin ixtirası ilə bağlı inqilab sayəsində qlobal məhsul istehsalı və informasiya şəbəkələrinin meydana gəlməsi nəticəsində yaranmışdır. Ölkələrin bir-birindən asılılığının getdikcə artdığı «müasir dünya sistemində» dünya kommunikasiya sisteminin yaranması və idarə olunması nəticəsində qloballaşma 1990-cı illərdə geniş bir vüsət aldı (1).

Qloballaşma kompyuter texnologiyası sahəsindəki inkişafa əsaslanır, bu da iqtisadiyyat ilə kommunikasiyanın çulğalaşmasına imkan verdi. Bununla belə, kommunikasiya daha irəliləmiş, daha çox inkişaf etmişdir. İqtisadiyyat kommunikasiyadan asılıdır, bu da «dünya sisteminin» təşkilini müəyyənləşdirir.

Tərcüməyə ehtiyac: faktlar və rəqəmlər

Qloballaşmış kommunikasiya sisteminin başlıca komponenti dildir. Təşkilatlar və şirkətlər yeni bazarlara daxil olmaq, yaxud dünyada öz əməliyyatlarının sayını artırmaq istədikdə mədəniyyət və dil baryeri ilə üzləşirlər: «Babil qülləsi qlobal bazarın yaranması yolunda maneədir, özü də son maneədir.» (2).

Dünyanı «babilsizləşdirmək» həmişə tərcümənin qarşısında duran başlıca vəzifə olmuşdur. Müxtəlif dillərdə danışan birliklər, ölkələr arasında iqtisadi, siyasi, elmi və mədəni əlaqələrin inkişafı həmişə tərcümə ilə bağlı olmuşdur. Dəyişən işə tərcümə sənayesinin hazırki artımı və həcmi olmuşdur.

Lap son statistikaya görə dünyada **400 000 peşəkar** günəməzd, yaxud işəməzd **tərcüməçi** var. Təbii ki, onlar dünyanın daha çox sənayeləşmiş bölgələrində: Qərbi

Avropa, Şimali Amerika, Yaponiyada cəmlənmişdir. Dünya iqtisadiyyatında tərcümənin hazırkı payının təxminən **10 milyard ABŞ dolları** civarında olduğu bildirilir (3).

Bu rəqəm böyük görünə də, əslində çox azaldılmışdır. Bu rəqəmlər 1998-ci ilədək olan hesablamalardan götürülmüşdür. Bundan sonra isə dünyada dəyişikliklər baş vermişdir: 2001-ci ilin dekabrında Çin Dünya Ticarət Təşkilatına qoşulmuş, daha on ölkə Avropa İttifaqına daxil olmuş, 2001-ci il sentyabrın 11-də Nyu-Yorkda terror aktı nəticəsində Dünya Ticarət Mərkəzi dağılmışdır. Bu hadisələr bir sıra xüsusi sahələrdə çoxdilli kommunikasiyalara, eləcə də indiyədək etinasız yanaşılan dillərdə (məsələn, Əfqanıstan və Pakistandakı dillərə) ünsiyyətə ehtiyac artmışdır.

Qloballaşma texniki tərcüməyə daha çox üstünlük vermişdir. Sənaye cəhətdən daha çox inkişaf etmiş ölkələrdə texniki tərcüməyə ehtiyacın hər il 25-30% artacağı gözlənilir. Mühəndislik–maşınqayırma sahəsində, xüsusilə aerokosmik, neft və qaz, hidroelektrik və nüvə texnologiyası, ağır cihaz və avadanlıq, eləcə də nəqliyyat, biotexnologiya, farmaseptika, telekommunikasiya avadanlığı, biznes və maliyyə xidmətləri, hesabdərlik, bank işi, reklam, marketinq, dizayn və qrafika sahəsində tərcümələrə tələbat daha da artmışdır.

Qloballaşma yeni texnologiyaların yaranmasına, audio–vizual və media tərcüməsi kimi yeni ixtisas sahələrinin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. O, yeni bazarlar, yeni tərcümə formaları yaratmışdır. Qloballaşma həm də qarışıq etnosları (ethnoscape), yaxud bir çox ölkələrin etno–lingvistik komponentlərini dəyişmişdir. Mühacirət dilmanlığı müəyyən sahələrdə, xüsusilə inzibati, hüquq və təbabət sahəsində (*icma dilmanlığı*) yeni ehtiyaclar yaratmışdır. Məsələn, ABŞ xəstəxanalarında günün 24 saati müxtəlif dillərdə dilman xidmətinə ehtiyac var. Bu artan tələbatla cavab vermək üçün (bu cür tərcümələr çox vaxt telefon vasitəsilə aparılır) şirkətlər müxtəlif dillərdə danışan insanlardan ibarət məlumat bankı yaratmışlar ki, onlardan istənilən vaxt istifadə oluna bilinsin. Bu məqsədlə seçilmiş şəxslər xüsusi proqramlar üzrə təlimatlandırılır, onlara spesifik vəziyyətlərdə fikir mübadiləsi aparmaq vərdişləri (məsələn, səyahət zamanı qarşıya çıxan çətinliklər) öyrədilir.

Yeni tərcümə formaları–təcrübələri: qloballaşma, beynəlmilləşmə, lokallaşma

İqtisadiyyatların və cəmiyyətlərin progressiv inteqrasiyası şəraitində, tərcümə dünyaya səpələnmiş çoxdilli bazarlara doğru istiqamətlənmiş məhsul istehsalı və xidmətlərin inkişaf etdirilməsində əsas amilə çevrilir. Tərcüməçi və texniki mətn tərtibçilərinin əsas vəzifəsi bu məhsul və xidmətləri çoxsaylı istehlakçıya elə vəziyyətdə çatdırmaqdır ki, onlar cazibədar, münasib, onun mədəniyyətinə uyğun, düşmənçilik hissindən uzaq olsun.

Qlobal bazarın yeni, mürəkkəb gerçəklikləri və kompyuterlə idarə olunmaq təmamilə yeni biznes əlaqələri və formalarının yaranmasına səbəb oldu. İnternet vasitəsilə dünyada biznes fəaliyyətinə dəstək verilməsi müxtəlif ölkə və qitələrdə işçi və ofislərin saxlanılmasından daha səmərəli və maliyyə baxımından daha sərfəlidir. Beləliklə, elektron rabitə biznesi və elektron rabitə ticarətinin inkişafı *beynəlmilləşmə* və *lokallaşma* kimi yeni vəzifələr ortaya qoymuşdur. Müəyyən bir şirkət qlobal bazarda məhsul, yaxud xidmətlərini artırmaq istədikdə o, öz məhsul və xidmətlərini, o cümlədən veb-sayt və malın istifadəsi üçün təlimatları müxtəlif növ müştərilərin zövq və tələblərinə uyğunlaşdırmalıdır. Başqa sözlə, məhsulun qlobal bir məhsula çevrilməsi üçün o, beynəlmilləşməlidir. “Beynəlmilləşmə məhsulun elə bir ümumiləşdirilmə prosesidir ki, tərtibatı yeniləşdirmədən o, çoxlu dil və mədəniyyət daşıyıcılarının tələblərinə cavab verməlidir” (4).

Texniki və mədəniyyət baxımından neytral olan əmtəəni *lokallaşdırmaq* asandır. Lokallaşdırma əmtəəni, xüsusilə kompyuter proqramlarını ilkin olaraq nəzərdə tutulmamış bazar üçün uyğunlaşdırmaq deməkdir. Daha geniş anlamda lokallaşdırma əmtəəni internet və şəbəkədaxili veb-saytlarına uyğunlaşdırmaqdır. Lokallaşdırma hər bir tərcümə dili üçün müvafiq variantın hazırlanmasını tələb edir. Bazar və vaxtla bağlı məsrəfləri azaltmaq üçün kompyuter proqramları beynəlmilləşmə, yeni neytrallaşdırılmış olmalıdır. Başqa sözlə, o, elə kodlaşdırılmalıdır ki, dildən asılı olmasın. Proqramlara hər bir əməliyyat üçün ekvivalentlər dəsti əlavə olunur ki, bunların da tərcüməsi arzu olunan lokallaşdırılmış versiyanı yaradır. Bu proses vasitəsilə “əsas proqram istehsalçıları bir-iki ay ərzində orijinalın 30-dan çox lokal formasını yarada bilərlər. Bu proses «sim-ship» kimi tanınır ki, o da «simultaneous shipment, yəni sinxron daşıma, sinxron hərəkət deməkdir” (5).

Bu yeni tərcümə növü ilə bağlı bir-neçə rəqəmə müraciət edək:

- Ancaq 2003-cü ildə lokallaşdırılmış bazar vasitəsilə satılan mallar təxminən 5 milyard ABŞ civarında dəyərləndirilir, Asiya–Sakit okean bölgəsi Amerika kompyuter proqramlarının 40%-ni almışdır.
- ABŞ istehsalı olan kompyuter proqramlarının 80%-i lokallaşmışdır.

Təbii ki, ingilis dili lokallaşdırılmış məhsullar üçün əsas məxəz dil, əsas tərcümə dilləri isə yapon, alman, fransız və ispandır.

Multi–media kompyuter proqramları günü-gündən təkmilləşir. Onların lokallaşdırılması isə elə xüsusiyyətlər, elə keyfiyyətlər tələb edir ki, onlar tərcümədən kənara çıxır. Tərcüməçilər, proqramçılar, qrafika ilə məşğul olanlar səs üzrə mühəndislərlə eyni vaxtda və yaxın əməkdaşlıq şəraitində işləməlidirlər. Satış üçün

daha mükəmməl məhsul, daha çox bazarlardan və dillərdən istifadə etdikdə biznes ölkə daxilində lokallaşdırılma prosesini idarə edə bilmir. Çoxdilli və müxtəlif mədəniyyətli bazarların tələblərini ödəmək üçün onlarda kifayət qədər bilik və resurslar yoxdur. Bunun nəticəsində, onlar GİL provayderlərinə, yəni qloballaşdırılma, beynəlmilləşdirmə və lokallaşdırılmadan tutmuş tərcüməyə, texniki yazılar, mətnlərin məzmununun yaxşılaşdırılması, veb-saytların yaradılması, eləcə də məhsulların sertifikatlaşdırılması və keyfiyyətlərinin qiymətləndirilməsi kimi hər cür xidmətlər təklif edən şirkətlərə üz tuturlar(7). Bu şirkətlərin həmişə dil mütəxəssislərinə, texniki mətn tərtibçilərinə, tərcüməçilərə və mətn təsisçilərinə ehtiyacı var.

Tərcümə məktəbləri öz tədris planlarını və fənlərinin məzmununu daha çox tələb olunan ixtisas sahələrinə, kompyuter proqramları və məhsullarının texniki tələblərinə uyğunlaşdırmağa məcburdurlar. Ətraf mühit və işə qəbul üçün lazım olan bacarıqların sürətlə dəyişdiyi bir şəraitdə universitetlər peşəkar tərcüməçi assosiasiyaları, biznes dairələri və hökumətlə yaxından əməkdaşlıq şəraitində işləyir. Bununla əlaqədar iki faktı sizə söyləyim. Bunlardan biri təcrübəli təmayüllü tədris proqramıdır, bu Avropada Beynəlxalq Tərcüməçilər Assosiasiyasının egidası altında texniki tərcüməçilərə dəstək və onların hazırlanması üçün tərtib olunmuşdur. O, elə bir format, elə bir çərçivə təklif edir ki, onu hər bir universitet öz tələblərinə, resurs və ənənələrinə uyğunlaşdırıb bilər. Digər bir nümunə isə Kanada Sənaye və Ticarət Departamentinin təşəbbüsü ilə aparılan tərcümə araşdırmalarıdır (bu araşdırmalar 1999-cu ilin payızında çapdan çıxıb). Bu tədqiqatların məqsədi tərcümə və tərcümə ilə bağlı digər fəaliyyət növlərinin ölkənin iqtisadiyyatında payını dəyərləndirmək və Kanada məhsulları və xidmətlərinin ixracının artmasına tərcümə sənayesinin necə yardım etməsini müəyyənləşdirmək idi. Geniş tərcüməçi kütləsinin bütün dövlət və özəl təşkilatları, dilmanları, terminoloqları, eləcə də Kanada tərcümə məktəbləri bu tədqiqatlara cəlb olundu. Bu birgə səyin nəticəsində mənzərə aydınlaşdı, indi Kanada universitetləri öz tədris plan və proqramlarını daha da təkmilləşdirmək və məzunlarının gələcəkdə işlə təmin olunması üçün hansı tələblərə cavab vermələrini müəyyənləşdirmək imkanı əldə etdilər.

1968-ci ildən başlayaraq Kanada rəsmən ikidilli ölkədir. İngilis və fransız dillərinin hər ikisi rəsmi dövlət dilidir. Federal hökumət hər il yüz minlərlə sənədi tərcümə etmək üçün **1200 nəfəri** işə götürmüşdür. Federal hökumət tərcüməçiləri, dilman və terminoloqları işə götürən əsas qurumdur. Təhsil zamanı ingilis dilindən fransız, fransızdan ingilis dilinə tərcüməyə daha çox diqqət yetirilir, xarici dillərdən isə orda ən çox keçilən ispan dilidir. İngilis–fransız dil cütünü hələ çox davam edəcək, hər il bu dillərə və bu dillərdən tərcüməyə tələbat 15-25% artır. Bu rəqəm hər üç-altı ildə iki dəfə

artır. Təbii ki, Federal Tərcümə Bürosu dünyada kompyuterin köməyi ilə edilən tərcümələrdən istifadəçilərin ən böyüyüdür. O, hava haqqında məlumatlarının tərcüməsi sahəsindəki uğuru ilə öyünür, 1977-ci ildən bu məlumatlar bir rəsmi dildən digərinə kompyuter vasitəsilə tərcümə olunur və nəticə 90% müsbətdir. Federal Terminologiya Bankı (**Termium**) çox böyük terminologiya bankına malikdir, burdakı terminlər ingilis və fransız dilləri ilə məhdudlaşsa da, son zamanlarda ispan dili üzrə də bu sahədə irəliləyiş var.

İki əsas millətin müstəmləkəçi ideologiyası, ikidilliliyin təşkilati inkişafı, fransız dilinə diqqəti artırmaqla Kvebekdə separatizmin qarşısını almaq yerli dillər məsələsini kölgədə qoymuşdur. Kanadada 11 böyük dil ailəsinə məxsus təxminən **65 yerli dil** var, bunlardan üçü hələ də üstünlük təşkil edir (8). Ölkənin siyasi sahəsində yerli dillər məsələsi gündəmdə deyil. Yerli əhalinin böyük bir hissəsi təbii inteqrasiya, yaxud məcburi assimilyasiya nəticəsində ingilis, yaxud fransızca danışır, onlar Kanadanın 35 milyonluq əhalisinin **1,4 %** -ni təşkil edir. Bir də yerli əhali ilə ölkənin əsas əhali kütləsi arasında boşluq o qədər genişdir ki, məktəbdə yerli mədəniyyətlərə diqqəti artırmaq çox zaman valideynlər tərəfindən müsbət qarşılanmır, onların etirazına səbəb olur.

Eyni ilə dövlət dili siyasəti əsasən mühacirlərə əsaslanan əhalinin çoxdilliliyə meylini azaltmışdır (hər il Kanadaya 200.000 yeni mühacir gəlir). Kanada məktəb sistemində xarici dil öyrənmək çox önəmli bir məsələ deyil, ona o qədər də əhəmiyyət verilmir. Hətta təhsilin ilkin və sonrakı mərhələlərində, hər iki rəsmi dilin öyrənilməsi məcburi deyil. Kvebekdə assimilyasiyaya maneəçilik törədən yeganə rəsmi dil fransız dilidir. Burada ilkin mərhələdə ingilis dilinin öyrənilməsinə əhəmiyyət verilmir, buna lüzum görülmür. Yeni mühacirlər Kvebekdə məskunlaşarsa qanun onlara uşaqlarını ingilis dilli məktəblərə göndərməyi qadağan edir, buna o zaman icazə verilir ki, hər iki valideyn ingilis olsun. Ontario əyalətində əhalinin mühüm bir hissəsi fransız dilli olmasına baxmayaraq simmetrik bir siyasət yürüdülmür: Mühacir valideynlərdən biri, yaxud hər ikisi fransız olduqda, uşaqlarını fransız dilli məktəbə göndərə bilirlər.

İngilis dilli Kanadada isə qarışıq, yeni tədrisin hər iki dildə aparıldığı məktəblər geniş yayılıb, çünki ingilis – fransız ikidilliliyi müsbət bir hal kimi qiymətləndirilir, işə götürmə zamanı buna çox əhəmiyyət verilməsə də, dövlət qulluğu üçün bu ən başlıca şərtlərdən biridir.

Son 20-25 ildə Kanada universitetləri özlərinin xarici dil və ədəbiyyat bölmələrini azaltmış, bəzən isə təməmlə bağlamışlar. Bu bölmələrdə əsasən alman və slavyan dilləri və ədəbiyyatları öyrədilirdi. Öyrədilən xarici dillər içərisində ispan dili hələ də önəmli yer tutur.

Kanada hökuməti tərcüməçilərin əksəriyyətini özü işə götürdüyündən fransız-İngilis dilləri cütlüyündən başqa digər dillərə ehtiyac o qədər də hiss olunmur. ABŞ, Kanada və Meksika arasında Şimali Amerika Azad Ticarət Sazişinin bağlanması və işə düşməsi bu sahədə müəyyən müsbət irəliləyişə səbəb olmuşdur, ancaq gözlənilməli qədər yox, çünki ölkədə İspan dilini bilən və İspan dilindən tərcümə edən yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlanmamışdır, bura terminologiyayı da əlavə etmək lazım gəlir. Tərcümə imkanları Kanadanın cənub sərhədlərində daha çoxdur.

Kanadada xarici dil siyasətinin olması, yaxud olmaması gülünc görünə bilər və şübhəsiz ki, hər iki halda istənilən nəticəni verməz, çünki Kanada global səviyyədə ixracla məşğul olan bir ölkədir. Avropa, Cənubi Amerika və Asiyada yeni bazarlara can atır. Kanadada əsas dil İngilis, dünya ticarətində də başlıca dil İngilis dilidir.

Bizim qonşu ABŞ-da da dil məsələsi var. 25 ölkədə 200 milyon ərəbcə, 40 milyon puştu, dari, fars və özbək dillərində danışan var. Bununla belə Xarici Dillər Departamenti Amerika Assosiasiyasının məlumatlarına görə ABŞ-ın orta məktəb, kollec və universitetlərində xarici dil öyrənən tələbələrin bir faizindən azı bu dilləri öyrənir.

11 sentyabrda Dünya Ticarət Mərkəzində terror aktı sanki bir oyanmaya səbəb oldu. Ərəb və digər az işlənən (kritik) dillər sahəsində, xüsusilə təhlükəsizliklə bağlı bilik və mütəxəssislərin olmaması əsas məlumatların tərcüməsini ləngitdi, əgər dediklərimiz olsa idi, yəqin ki, hücumun qarşısı alınardı, məlumatlar bəlli olanda isə artıq gec idi. «Vaşinqton Post» qəzetində dərc olunmuş bir məqalə və bu terror aktından sonra konqresdə keçirilən dinləmələr tərcümə ilə milli təhlükəsizlik arasında bir əlaqə olduğunu üzə çıxardı. Bunun nəticəsində Amerika Tərcüməçilər Assosiasiyası özünün 2003-cü ilin noyabrında Atlantada keçirilmiş 43-cü illik konfransını «Tərcümə və terrorizm» mövzusunda həsr etdi. Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsi, Federal Təhqiqat Bürosu (9) və ABŞ-ın Müdafiə Nazirliyinin nümayəndələrinə dillərin öyrənilməsinin keçmiş və bu günü, ABŞ-ın milli təhlükəsizliyi üçün tərcümə siyasəti barədə çoxlu suallar verildi. Məlum oldu ki, ərəb dilini, Əfqanıstanda danışılan puştu, dari, fars, özbək kimi əsas dilləri bilən tərcüməçi, dilmanç, kəşfiyyatçı kadrlar çatışmır, ya da təməmilə yoxdur, bu da ölkənin milli təhlükəsizliyinin qorunmasına mənfi təsir göstərir.

İngilis dilinin hegemonluğu

«Qloballaşma» sözü İngilis dilinin hökmran olduğu bir dünya təsəvvürü yaradır. Şübhəsiz ki, İngilis dili dünyada aparıcı dildir. Həmin dildə danışanların sayına görə (1500 milyon nəfər) o, ikinci yerdə, danışanların ana dili kimi dördüncü yerdədir (10).

İngilis dili ticarət sahəsində aparıcı dildir. 2004-cü ilin mayında dünyada bizneslə məşğul olan 20 əsas yerli şirkətlər arasında aparılmış sorğudan məlum olur ki,

tərcüməçini işə götürərkən əsas şərt onun ingilis dilini bilməsidir. Bundan əlavə tərcümə dillərinə məhdudiyyət qoyulmur, ingilis dili əsas olmaqla tərcüməçinin başqa dilləri bilməsi də zəruri sayılır (11). İngilis dili təkcə ticarət dili yox, həm də mədəniyyət, diplomatiya, internet və media sahəsində də aparıcı dildir. İngilis dilinin hegemon rolunu nümayiş etdirmək üçün ABŞ-da tərcümə üzrə alim Lourens Venuti iddia edir ki, əgər tərcümələrdə məxəz dil ingilis dili olduğu halda, ingilis dilinə çox az sayda iş və sənədlər tərcümə olunur (12). UNESCO-nun «tərcümə göstəricisi»ndə deyilir ki, qeydə alınmış tərcümələrin ən azı 50%-ində məxəz dil ingilis dilidir. Bununla belə, ABŞ və İngiltərədə nəşr olunan bütün kitabların yalnız 2-4%-ni tərcümə təşkil edir. Bu rəqəm

Almaniyada	11-14%
Fransada	15-18%
İtaliyada	25%
İspaniyada	25-26%-dir.

Venuti iddia edir ki, ölkənin mədəniyyətinin hər kəsə açıq olması onun digər ölkələrin dillərindən edilmiş tərcümələri ilə mütənasiblik təşkil edir. Diqqət yetirdikdə onun dediklərində müəyyən həqiqətin olduğu özünü biruzə verir. Antoni Pim ingilis dilinə və ingilis dilindən tərcümənin statistik təhlilini aparmış və əvvəlki fikrin həqiqətə uyğun olduğunu bildirmişdir (13). Ölkədə nə qədər çox kitab buraxılırsa, həmin dildən tərcümələrin də sayı çox ola bilər. UNESCO-nun 1979-1983-cü illər arasındakı hesablamalarına görə, o dildə ki çox kitab nəşr olunur, həmin dildə tərcümələrin sayı az olur. Böyük dillərlə müqayisədə kiçik dillərə tərcümənin dinamikası müxtəlifdir, ancaq ingilis dili dominant global dildir. Bundan əlavə, milli kateqoriyalar yanlışlığa da apara bilər, çünki bir çox kitablar qeyri-milli dildə nəşr olunur (məsələn, ingilis dilində kitablar Polşada nəşr olunur. İngilis dilində kitabların 25%-i ABŞ və İngiltərədən kənarında nəşr olunur). Beləliklə, «mədəniyyətlərin açıqlığı» tərcümələrin çoxluğu üçün əsas ola bilməz. Pim belə nəticəyə gəlir ki, əgər biz qloballaşmanın mədəniyyətlərin hegemonluğuna necə təsir etdiyini qiymətləndirməyə çalışırıqsa, deməliyik ki, bunun üçün təkcə tərcümə nə meyar, nə vasitədir.

Bütün dillər bərabərdir, ancaq...

İngilis dilinin dünyada dominant mövqeyi onun müxtəlifliyinə heç də kölgə salmamalıdır. Deyvid Kristalın «İngilis dili global dil kimi» kitabında göstərilir ki, ingilis dili dünyanın 60-dan çox ölkəsində ya rəsmi dövlət dili, ya da aparıcı dildir və daha 75 dünya ölkəsində bundan istifadə edilir (14). Bunların çoxlu sayda standartlaşdırılmış formaları var, dünyada 44 kreol və picin dilləri onun əsasında yaradılmışdır. Pimin

müşahidələrinə görə ingilis dili çox nəhəng bir dildir, onun öz içərisindəki saysız miqdarda variantlar bir-birinə qarışmışdır. Onun bu fikri Jak Attalininin belə bir fikri ilə səsleşir ki, ingilis dili dünyada çox yayıldığı üçün avtonom variantları yarana bilər. Özünün «XXI əsr lüğəti»ndə (15) Attali göstərir ki, sonralar çin dili və onun variantları ticarət dili kimi ingilis dilinin yerini tutacaq, daha sonra həm yazılı, həm də şifahi maşın tərcüməsi mədəniyyət və media sahəsində ingilis dilinin rolunu azaldacaq.

Tərcümə olunması sənədlərin həcmi artdıqca şübhəsiz ki, maşın tərcüməsinə maraq yenidən artır. Çox milli şirkətlərin, Avropa komissiyası və BMT-nin müxtəlif qurumları kimi böyük təşkilatların irihəcmli məlumatı malik çoxsaylı sənədlərinin tərcüməsi üçün ən yaxşı vasitə maşın tərcüməsidir. Gah maraq göstərən, gah məyus olan hökumətlər yenə də maşın tərcüməsi sahəsinin inkişafı və tədqiqinə sərmayə qoymaqladırlar. Beynəlxalq informasiya və biliklərin mübadiləsi arasında körpü salmaq üçün UNESCO özü üzv dövlətlərə, beynəlxalq təşkilatlara və informasiya kommunikasiya texnologiyaları sənayələrinə tövsiyə edir ki, hamının istifadə edə bildiyi avtomatlaşdırılmış tərcümə xidmətlərinin inkişafı üçün birgə səyləri dəstəkləsinlər, dil sistemlərinin, məsələn, çoxdilli informasiya xülasələri, icmalları, nitqin başa düşülməsinə imkan verən sistemlərin yaranmasına və inkişafına yardım etsinlər (16).

Attalinin təsvir etdiyi kimi «babiləşmədən azad olmağımı», yeni artıq bir dilin hegemon olmadığı bir dünyaya doğrumu gedirik? İngilis dilinin hegemon təsiri azaldıqca, bütün mədəni mallar və xidmətlər istehlakçılara öz dillərində təklif olunacaq. Televiziya kanalları hər bir yerli dildə öz filiallarını açacaq. Tezliklə maşın tərcüməsi, əvvəlcə yazılı, sonra isə onun şifahi forması bizi geriyə, öz məxəz dillərimizə aparacaq. Biz digər bir dildə yazılanı və deyiləni oxuyacağıq. Biz hətta aktyorun dodaqlarının tərpənməsindən morfizm vasitəsilə onun nə dediyini başa düşəcəyik və dublyaja ehtiyac olmayacaq. Babiləşmədən azad olacağıq. Dilin təsiri onda danışanların sayından asılı olmayacaq, dil onda yaranmış şah əsərlərinin sayı və şöhrəti ilə qiymətləndiriləcək.

Yenə də Pimə istinadən deyirik: Tərcümə təklikdə qloballaşmanın təsirini azaltmaq üçün bir meyar, bir vasitə ola bilməz. Bununla belə, istər klassik, istər müasir şah əsərlərinin beynəlxalq aləmdə şöhrəti tərcümədən çox asılıdır. Real zamanda olunan tərcümə (Deqayın işlətdiyi termindir), yeni xüsusi məqsəd üçün edilən tərcümə ilə bədii tərcümə arasında fərq qoyulmalıdır.

Bədii-ədəbi ünsiyyət daha geniş anlamda başa düşülməlidir, o, humanitar və sosial elmləri də əhatə edir. Buna görə «şah əsərləri» fəlsəfə, tarix, siyasi nəzəriyyə, iqtisadiyyat, sosiologiya, psixologiyayı və s. də əhatə edəcək, bu şərtlə ki, filosof da,

tarixçi də və s. «yazıçı» olsun, onların bədii dili onların bədii düşüncələrindən qoparılıb atıla bilməz.

Rəqəmlər aldadıcı ola bilər, əvvəldə bunun şahidi olduq, lakin onları danmaq da olmaz. Fransa Naşirlər İttifaqının rəsmi statistikasına görə 1990-1997-ci illərdə kitab satışı **40%**, tərcümə nəşrlərinin satışı isə **50%** azalıb. Fəlsəfəyə dair kitabların və tərcümələrin satışı isə ən aşağı həddədir. Naşirlər oxucularının sayının az olacağını qabaqcadan bildikləri kitabların tərcüməsi bir yana, çapına getdikcə çox könülsüz halda sərmayə qoyurlar. Fransada çap olunan «Esprit» jurnalında çap olunmuş (iyun 1999) statistikaya görə, dünyada bir tərcümə etməmək meylli yaranır, bu elmi nəşrlərə, xüsusilə fəlsəfəyə aiddir. Jurnalın fikrincə, tərcümə etməmək qlobal bir hadisədir, nəzəri məsələlərdə fikir mübadiləsinə, mədəniyyətlərin bir-birindən bəhrələnməsinə ziyan vurur.

Şübhəsiz ki, dünyanın yeni iqtisadi düzənində dillər və ədəbiyyatlar bir-biri ilə eyni səviyyədə rəqabət apara bilmir. Dünyada qeydə alınmış 6000-7000 dildən yarısı yox olmaq təhlükəsi qarşısındadır. Bu vəziyyət YUNESKO-nu məcbur edir ki, toxunulmaz bir irs kimi dillərin qorunması və inkişafını öz siyasətinin başlıca elementinə çevirsin. Yəqin ki, bütün dillər və mədəniyyətlər, fransız filosofu Mişel Serresin dediyi kimi, bəşəriyyətin, insanlığın böyük təsvirinə öz töhvəsini verir (17). Elm və texnologiyaların irəliləyişləri (məsələn, genomika, astrofizika...) bəşəriyyətin indiki formasına çox təsir göstərmişdir. Bəşəriyyətin ümumi inkişafı və mənzərəsi ensiklopedik şəkildə, və yəqin ki, universal bir elmi dildə yazıla bilər. Ancaq « o hər bir dilə tərcümə oluna bilərmi?» Mişel Sorres bunu çox istərdi. Müasirlik sözlə ifadədə şərtidir. İndi bir çox keçmiş müstəmləkə ölkələri terminologiya və dil məsələlərinə ciddi diqqət verirlər. Yetmiş ildən yuxarı dilləri rus dilinin xeyrinə sıxışdırılmış keçmiş Sovet respublikaları bu baxımdan bariz bir nümunədir. Latın Amerikasında yerli dillərin inkişafına diqqət də buna misal ola bilər. Məsələn, Paraqvayda diktatura devrildikdən sonra qəbul edilmiş konstitusiyaya ibtidai və orta təhsilin ispan və yerli dominant Quarani dillərində aparılmasını qanuniləşdirdi. Eyni ilə, keçmiş irqçi dövlət olan Cənubi Afrikada 9 afrika dili dövlət dili olub, konstitusiyaya görə onlar iki müstəmləkə dilinə – ingilis və afrikaans dillərinə bərabər tutulur.

Bədii tərcüməyə gəldikdə isə yeni siyasi və iqtisadi dünya düzəni bu sahədə bir asimmetriyanın olduğunu göstərir. Məsələn, keçmiş kommunist ölkəsi olan Polşanı götürək. Berlin divarı uçulandan sonra xarici dillərdən polyak dilinə tərcümələrin sayı **300%** artmışdır, tərcümə nəşrlərinin sayı 1970-1989-cu illərdəki 8000 (8432) – dən 1990-2000-ci illər arasında 30 000 (28,646) – ə yüksəlmiş, həmin onillik ərzində polyak dilindən xarici dillərə tərcümə təxminən **35%** azalmışdır (təxminən **6000** (5673) nəşrdən

(1970-1989) 4000 (3763) (1990-2000)-ə enmişdir.) (18). Müstəmləkə dövründən sonrakı tədqiqatlar dil və ədəbiyyatların mübadiləsində bir asimetriyanın olduğunu göstərir. Onların statusu həmin dildə danışanların sayı ilə həmişə uyğun gəlmir.

Dünyanın babilizləşdirilməsi və yenidən babilizləşdirilməsi

Belə çıxır ki, tərcümə özü, tərcümə işi siyasi fəaliyyətdir. Bizim qloballaşmış siyasi və iqtisadi kontekstimizdə dünyanın babilizləşməyə və babilizləşdirilməyə ehtiyacı var. Fransız filosofu və şairi Mişel Deqayın fikrincə, tərcüməçinin və yazıçının vəzifəsi öz ədəbiyyatları vasitəsilə öz dillərini, dilləri vasitəsilə ədəbiyyatlarını xilas etməkdir (19).

Əvvəlcə, bütün dillərdə və ölkələrdə edilmiş tərcümələrin hesabını aparmaqla yaxşı iş görmüş olarıq. Mənim fikrimcə, yeni bir quruma – *Tərcümə və Mədəniyyətlərarası Tədqiqatlar üçün Beynəlxalq Assosiasiyaya* ehtiyac var, bu YUNESKO-nun Index Translationum qurumunu yeniləşdirməyə kömək edər. Sonra isə tərcümə üçün bir siyasət hazırlamalıyıq, bu da «fərqlərin etikasına» (Venuti) yox, həm də qarşılıqlı etikaya əsaslanmalıdır. Avropada yaranmış müxtəlif tərcümə məktəbləri və mərkəzlərinin arxasında dayanan rasionallıq bundan ibarətdir. YUNESKO-nun «tərcümə və mədəniyyətlərarası tədqiqatlar» kafedralarının da arxasında duran rasionallıq bundan ibarətdir.

Bədii əsərləri tərcümə etmək, Deqayın fikrincə, ümumbəşəri esperanto /desperanto-nun öldürücü təsirini ləngidə bilər. Münaqişələrlə dolu dünyamızda (bədi) tərcümə davamlı bir sülh proqramı rolunu oynayır (20).

(İngilis dilindən tərcümə edən: dos. Qılınxan Bayramov)

İstifadə olunmuş mənbələr

1. Immanuel Wallerstein, *The Modern World System*, (New York, Academic Press, 1974).
2. Michel Deguy, lecture on translation, Bibliotheque nationale de France, Paris (13/05/2002). Unpublished manuscript.
3. Allied Business Intelligence Inc., *Language Translation: World Market Overview, Current Developments and Competitive Assessment*, 1998, p.34
4. Localisation Industry Standards Association (LISA), *The Black Hole in the Internet. Globalization Survey Results*, 7 May 2003. "Localization involves taking a product and making it linguistically and culturally appropriate to the target market where it will be used and sold." (*Ibid.*)
5. *Ibid.* [...] globalization cannot be dissociated from internationalization and localization. All three create an [...] interrelated notion that refers to the development, translation, marketing, and distribution of products to global markets, i.e. to foreign language markets."

6. Gilles Gamas and Bruce Knowlden (eds.), *Survey of the Canadian Translation Industry. Human Resources and Export Development Strategy. Final Report of the Canadian Translation Industry Sectoral Committee*, Ottawa (30/09/1999), p. 38-39.
7. Localization Industry Standards Association (LISA)/ Association for Information and Image Management (AIIM), *The Black Hole in the Internet. Globalization Survey Results (2003)*. www.lisa.org
8. The Esquimalt – Aleoutian family in the North; the Athapascan family (dominated by the Dene language) in the West, and the Algonquian family in the East.
9. FBI language resources include approximately 1,200 professional linguists and over 1,000 FBI Special Agents who speak a foreign language.
10. David Crystal, *English as a Global Language*, Cambridge U. Press, 2000.
11. According to this survey, the most demanded target languages are “French (European and Canadian), German, Portuguese, Spanish, Japanese, Chinese, Korean, Dutch, Vietnamese, Haitian Creole, Khmer, and Russian.” Effrossyni Fragkou, “Going global, international or local. Translation in the new technological era: Major challenges for translators,” in A. Brisset and P. St. Pierre, *Translation and Globalization. Cross-cultural Communication in the New World Order* (forthcoming).
12. Lawrence Venuti, *The Translators Invisibility*, London and New York, Routledge, 1995, p.13-14
13. A. Pym, “Two Principles, one probable paradox and a humble suggestion, all concerning percentages of translation and non- translation into various languages, particularly English,” www.fut.es/-apym/rates.html
14. Cf. also Andrew Dalby, *Language in Danger*, London, Penguin Books, 2003.
15. Jacques Attali, *Dictionnaire du XXIe siècle*, Fayard, 1998, p,39. A French economist and prolific essayist, J. Attali acted as special adviser to President François Mitterrand from 1981 to 1991. He then became the founding president of BERD (Banque Européenne de reconstruction et de développement).
16. United Nations Working Documents EM2/2002/2, Paris, February 2002.
17. Michel Serres, “L’humanisme universel qui vient,” *Le Monde* (05/07/2002), p.16
18. UNESCO, *Index Translationum* (www.unesco.org/culture/translationum)
19. “Il s’agit en même temps de débabéliser et de (re) babéliser [...] Il s’agit de sauver les langues par leurs literatures, et réciproquement. «Michel Deguy, *La raison poétique*, Paris, Galilée (2002), p.15.
20. Michel Deguy, *loc. cit.* (13/05/2002).

